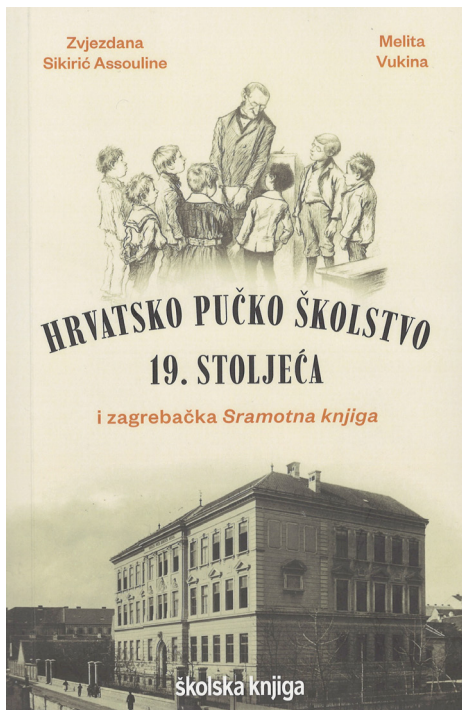

Povijest svakodnevice škole: obogaćene spoznaje povijesti školstva i pedagogije

Zvezdana
Sikirić Assouline,
Melita Vukina:
**HRVATSKO PUČKO
ŠKOLSTVO 19. STOLJEĆA
I ZAGREBAČKA
SRAMOTNA KNJIGA.**

Zagreb: Školska knjiga, 2024.,
559 str.

*Gloria discipuli, gloria magistri
– slava učenika, slava je učiteljeva*
(str. 339)

Ugodna je i ohrabrujuća činjenica što je objavljena knjiga Hrvatsko pučko školstvo 19. stoljeća i zagrebačka *Sramotna knjiga* autorica Zvezdane Sikirić Assouline i Melite Vukina kojom je znatno popunjen fond spoznaja iz povijesti hrvatskog školstva i pedagogije, ovdje 19. stoljeća. Moramo nažalost konstatirati kako se u pedagoškoj literaturi sve rjeđe pojavljuju knjige iz povijesti pedagogije i školstva, čime se ne pridaje potrebna pažnja vrijednoj hrvatskoj pedagoškoj baštini koja je u 19. i prvoj polovici 20. stoljeća, ne samo slijedila europske trendove već i participirala u njima.

U širem smislu povijest školstva predmet je ove knjige. Međutim, u tom povijesnom pristupu središnju ulogu imaju djeca, učenici i njihov odnos prema roditeljima, učiteljima i drugim učenicima. Taj se odnos određuje i vrednuje kao ponašanje ili odgoj, što se nagrađuje ili kažnjava. Stoga je cilj knjige, kako autorice ističu, „dati prilog proučavanju povijesti djetinjstva i adolescencije u 19. stoljeću“ (str. 10). Povijest školstva prikazuje se obilježjima pravnog i društvenog konteksta (okvira). Pravni kontekst obuhvaća školske zakone i njihovo usmjeravanje pučkog školstva u Habsburškoj Monarhiji u 19. stoljeću, dok društveni okvir zahvaća poglede na odgojno kažnjavanje učenika kao „metodu“ odgoja. Temeljni dokument i svjedok vremena za analizu učenikova ponašanja i kažnjavanja određenog ponašanja bila je tzv. *Sramotna knjiga* dviju najstarijih zagrebačkih pučkih škola, Uzorne učione od 1857. do 1875. i Donjogradske pučke dječjačke učione od 1875. do 1894. (str. 140). Držeći se tih dvaju konteksta, autorice su sadržaj rasporedile, osim Uvoda, Pogovora, popisa korištenih izvora i literature, tablica i slikovnih priloga te Kazala osobnim imena, u osam temeljnih poglavlja: Odgoj i obrazovanje u Habsburškoj Monarhiji 19. stoljeća, U školama zagrebačke *Sramotne knjige*, Uđimo u školu 19. stoljeća, Analiza prijestupa u *Sramotnoj knjizi*, Protagonisti: učitelji i učenici *Sramotne knjige*, *Sramotna knjiga* – transkript izvornika i Prilozi.

Prvo poglavlje o odgoju i obrazovanju u Habsburškoj Monarhiji 19. stoljeća počinje prikazom osnovnih pojmova, a to su odgoj, nastava, *vladanje* djece. Odgoj uključuje i održavanje discipline koja je uz nastavu glavni zadatak učitelja i učiteljica 19. stoljeća. O navedenim se pojmovima raspravlja na temelju učenja Johanna Friedricha Herbart (1776. – 1841.), kao ključnog njemačkog pedagoga i filozofa prve polovice 19. stoljeća na području Habsburške Monarhije. Pojmovi nastava i odgoj u 19. stoljeću su bliski. Herbart ne suprotstavlja ta dva pojma nego ih smatra komplementarnima. Njegov je osnovni cilj „uspješan moralni razvoj i poticanje vrlina putem odgoja, što se svodilo na izgradnju karaktera kao ključnog zadatka“ (str. 28). Herbart smatra kako je vladanje djecom prvi korak, temeljen na autoritetu i djelovanju odgojitelja, a potom je, prema njegovim stupnjevima, stvarni odgoj pomoću „uzgoja“, „ne čineći od djece tek pasivne poslušnike, već kreativne, aktivne i zainteresirane pojedince“ (str. 29). Nastava, koja je odgojna, temelji se na redu i često strogoj disciplini radi odgoja učenika za buduće poslušne građane, vjerne vladajućem sustavu i autoritetu. Učitelji su stoga imali ovlasti i kažnjavati neposlušne učenike, najčešće tjelesnim kaznama. O tome zorno svjedoči zagrebačka *Sramotna knjiga* u koju su trideset i sedam godina učitelji/učiteljice popisali 1119 učenika u 1704 prijava radi kršenja postojećih normi ponašanja prije svega u školi ali i javnom prostoru (npr. ulici). Autorice su posvetile značajnu pozornost analizama navedenih prekršaja i izrečenih kazni, što je vjerodostojno prikazivanje svakodnevice škole.

Sramotna knjiga, kao povijesni dokument, praktičan je iskaz školskih zakona i propisa kojima je organizirano školstvo 18. i 19. stoljeća i unutarnji ustroj škole u čijem su središtu učenici (njihovo učenje i ponašanje) i učitelji. Autorice prikazuju školske zakone o osnovnom (pučkom) školstvu tog razdoblja, a to su *Opći školski red (Allgemeine Schulordnung)* iz 1774., *Ratio educationis totiusque rei literariae* iz 1777., zatim početkom 19. stoljeća odnosno 1806. godine donesen novi nastavni plan *Ratio educationis publicae totiusque rei literariae per regnum Hungariae*, koji je postojeći zakon preradio i dopunio. Taj je zakon zamijenjen 1845. godine novim pod nazivom *Sustav početnih učiona (System scholarum elementarium)*, a počeo se primjenjivati od 1848./1849. godine kada je uveden hrvatski kao službeni jezik. Napokon pod banom Ivanom Mažuranićem krajem 19. stoljeća, odnosno 1874. godine donosi se novi moderni školski zakon *Zakon ob ustroju pučkih školah i preparandijah za pučko učiteljstvo u kraljevinah Hrvatskoj i Slavoniji*. Mažuranićev je zakon promijenio tijekom razvoja i unapređivanja obrazovanja. Donio je više novih rješenja, primjerice počeo se provoditi stručni nadzor nad školama (županijski školski nadzornici i školski odbori); osnovne (pučke) škole postale su opće i javne te obvezne za svu djecu od sedme do dvanaeste godine; razgraničena je nadležnost Crkve nad osnovnim školama (Crkvi je ostalo pravo nadzora nad vjeronaukom i općim odgojem, a učitelji, nastava i školska uprava stavljeni su pod nadzor države); poboljšan je socijalni status učitelja. Do kraja 19. stoljeća donesen je još jedan zakon, onaj iz 1888. godine. Osim prikaza zakona, autorice opravdano navode djelovanje učitelja i pedagoga koji su pratili suvremene europske tekovine, želeći stvoriti „novu školu“, npr. spominju učitelja Ljudevita Vukotinovića, potom dolazak učitelja iz Češke Vjekoslava Zaboja Mařika (1832. – 1895.), poznatog češkog pedagoga Antuna Vjenceslava Truhelku. Njih su se dvojica sprijateljili s Ivanom Filipovićem, Stjepanom Basarićekom i drugima. Stjepan Ilijašević objavljuje prvi pedagoški priručnik za učitelje *Obuka malenih ili katehetika za porabu učiteljem i svećenikom* (1850.), utemeljena je Učiteljska zadruga (1865.), Hrvatski pedagoško-književni zbor (1871.), izlazi 1. listopada 1859. godine prvi broj časopisa za učitelje, odgojitelje i sve prijatelje mladeži *Napredak*. Uređivali su ga vjeroučitelj i pedagog Stjepan Novotny, potom Skender Fabković, Ljudevit Modec, Stjepan Basariček i mnogi drugi. Izlaze publikacije za mlade, npr. *Smilje, Bršljan, Bosiljak, Pučki prijatelj, Školski prijatelj* i dr., a Stjepan Novotny objavljuje 1867. godine prvi hrvatski udžbenik iz pedagogije *Gojitba i obuka*.

Kažnjavanje učenika bičevanjem bilo je sve do 18. stoljeća rutinska praksa koja se primjenjivala na sve bez obzira na dob ili društveni status. Ova praksa nije bila vezana smo uz školu, nego za postizanje poslušnosti u odgoju općenito. Školski zakoni tijekom 18. i 19. stoljeća pridonijeli su stvaranju i društvenog konteksta (okvira)

koji je definirao i kažnjavanje učenika radi ostvarivanja poželjnog odgoja. Raspravlja se o odgoju i kazni ističući kako su se tijekom 18. stoljeća koristile različite metode kazni, najčešće štap ili batina. Spominju se pogledi Jean-Jacquesa Rousseau (kazna slijedi kao prirodni slijed učenikova lošeg postupka) i J. F. Herbarta koji je smatrao „da je kažnjavanje potrebno“ (str. 50), dakle učenik treba razviti „želju da se ne čini zlo“, što se postiže izravnom intervencijom, kažnjavanjem. Tijekom 19. stoljeća prihvaća se da su moralna i građanska naobrazba u središtu državne misije; u Habsburškoj Monarhiji nastoji se svakom djetetu, bez obzira na društveni položaj, osigurati osnovnoškolsko obrazovanje. U školstvu druge polovice 19. stoljeća ubrzano se ostvaruje građanski i religijski odgoj, što se shvaćalo pojmom moralni odgoj, a koji se ostvarivao primjenom sustava nagrada i kazni. Određene školske reforme već su postupno ukidale neke načine kažnjavanja, primjerice školska reforma iz 1777. godine zabranila je učiteljima koristiti se „volovskim žilama, štapovima i bičevima“, zatim povlačenje za kosu ili uši, udaranje šakom ili klečanje na kukuruzima. Ostale su tri razine kazne: „šibanje, javno ili privatno, koje je odobravao nadzornik“, potom „spuštanje neposlušnog učenika u niži razred“ te kao krajnja mjera bilo je „premještanje u drugu školu ili izbacivanje“ (str. 54). Napokon, 1805. godine iz kaznenog školskog zakona izostavljena su i druga sredstva pa su učitelji primjenjivali šibu koja je „iz raja izrasla“ radi obuzdavanja učenikova ponašanja.¹

Zanimljivo je pratiti rasprave učitelja i pedagoga koje je objavljivao časopis *Napredak* o tjelesnom kažnjavanju djece i učenika. Skender Fabković bio je među najgorljivijom zagovornicima ukidanja tjelesne kazne kao odgojne („uzgojne metode“), a kažnjavanje u školi sve do polovice 19. stoljeća nije se osporavalo; zagovarali su ga i vodeći europski pedagozi, npr. Herbart (kažnjavanje je posljednja instanca koju učitelj mora koristiti u korekciji učenikova ponašanja) i Friedrich Dittes, ravnatelj bečkog *Pädagogiuma* (tjelesna kazna nije prirodna, ali je ponekad jedina moguća mjera). Ivan Filipović, otac hrvatskoga učiteljstva, poručuje učiteljima da oni dobro ponašanje demonstriraju vlastitim primjerom i da su primjer moralnog ponašanja (1859.). Pedagog Antun Truhelka (1860.) upućuje učitelje da oni moraju dobro poznavati duševno i tjelesno stanje učenika te nakon kazne proučiti učinak i posljedice. Za Stjepana Basaričeka (1872.) škola je mjesto „koje gradi poslušnost i karakter djece, na kojem đaci s vremenom uče slijediti ponuđene obrasce bez kazni“ (str. 66). Dvojica pedagoga, Ljuboje Dlustuš i Ljudevit Dvorniković (1890.) zagovaraju tjelesnu kaznu, jer su strah od tjelesne boli i šibe najbolje sredstvo discipline i

¹ I autor ovih redaka iskusio je polovicom 50-ih godina 20. stoljeća *uspješnost primjene šibe* koja je iz „raja izrasla“. Tada je bila uobičajena praksa da tzv. redar cijeli tjedan obskrbljuje učiteljicu šibom odgovarajuće kvalitete.

učenja. Suprotan sav u odnosu na navedenu dvojicu pedagoga imao je pedagog Jure Turić. Mijat Stojanović, slično kao i Ivan Filipović, rješenje pitanja ponašanja učenika sagledava u odnosu učitelja i učenika. Smatra da učenici „dišu onim duhom“ kojim „diše“ i njihov učitelj. Stoga poručuje učitelju: „Ljubi učenike iskreno, pa će i oni tebe ljubiti i poslušni biti“ (str. 68).

Školski i nastavni red za pučke škole u kaljevinah Hrvatskoj i Slavoniji koji je donijet 14. srpnja 1875. godine propisao je obveze učenika i učitelja te odredio mjere kažnjavanja za kršenje tih obveza. Te su odredbe utjecale na školsku praksu i imale odraz u *Sramotnoj knjizi*. Zadaća škole i učitelja bila je „da od djece uzgoji valjane članove crkvi i državi“ (str. 145). Učitelj je bio odgovoran za ponašanje svojih učenika u školi, crkvi, na ulici i ostalim javnim prostorima. Zanimljivo je spomenuti kako su učitelji tijekom stoljeća mijenjali svoj stav o vlastitoj odgovornosti za ponašanje i uspjeh učenika. U 18. i početkom 19. stoljeća učitelj optužuje samog sebe za ponašanje i slabe rezultate učenja, u drugoj polovici 19. stoljeća on se više ne smatra odgovornim, već govori o nedostatku rada i zalaganja učenika, što je utjecalo na primjenu strožih kazni radi poboljšanja uspjeha u učenju.

Na temelju *Školskog i nastavnog reda* izricale su se sljedeće kazne: opomena, ukor, stajanje u klupi, stajanje izvan klupe, zadržavanje učenika poslije nastave na duže ili kraće vrijeme uz nadzor učitelja i određenu *duhovnu* radnju (npr. čitanje katekizma), poziv učeniku na učiteljsku sjednicu radi ukora, privremeno ili trajno premještanje u niži razred i privremeno isključenje učenika iz škole. Pozitivne mjere bile su pohvala i nagrada. Određenu odgojnu mjeru donosio je školski odbor na prijedlog učiteljskog zbora.

U četrdeset godina u *Sramotnoj knjizi* zapisane su 1704 prijave, a kako su neki učenici zapisani i više puta, konačno je upisano 1110 učenika. Treba reći da je sam upis stvarao određene tenzije među djecom i on je imao za posljedicu lošiju ocjenu iz *ćudoređa*, što je utjecalo na konačan uspjeh. Upis se nije mogao ispraviti, jer nije bilo predviđeno zapisivanje eventualno poboljšanje u ponašanju. Najčešće kazne bile su opomena (npr. nemir, neposluš ili nepristojno ponašanje) i tjelesna kazna; kažnjavanje šibom primijenjeno je ako bi učenik ponovno prekršio zadana pravila. Teža je kazna bila „zatvor“, a to znači da je učenik zadržan sat ili dva u školi nakon redovne nastave. Ako kazna opomenom ili zatvorom nije postigla cilj, a učenik je ponovno kršio pravila, učitelj je primijenio tjelesnu kaznu šibom. Među kaznama bile su i stajanje ispred učionice, a svrha toj kazni bila je posramiti učenika pred učenicima razreda. Povremeno su učitelji kombinirali kaznu stajanja ispred učionice s klečanjem (zbog psovanja ili izgovaranja nepristojnih riječi za učiteljem). Kazna ukorom dodjeljuje se pred učiteljskim zborom i to zbog neposlušnosti, nemira, neprekidnog „brbljanja“, nemara, neurednosti, lijenosti i drskosti. Najdrastičnija je kazna

bila isključenje / ispis iz škole. Navodi se primjer učenika koji je bacao kamenje na ulici, skitnja, bježanje s ispovijedi, laganje, neurednost, nekulturan govor i pušenje.

U *Sramotnoj knjizi* navedeni su različiti prijestupi zbog koji su se izricale različite kazne, primjerice kašnjenje u školu, odlasci s nastave, bijeg od kazne, izbjegavanje prisustvovati misi, ispovijedi, bijeg s tumačenja evanđelja, skitanje – „potepanje“ i prosjačenje. Nečedno, nemoralno, neuredno ponašanje, tučnjava i drugi oblici nasilja, neprimjeren govor (npr. laganje, kletva, bogogrđe, nepristojne i besramne riječi), izvikivanje političkih parola i vrijeđanje vladajućih elita. Posebno ozbiljan prijestup bila je krađa.

Učenici su morali poštovati društvene zabrane. Da bi učenik smio otići u kazalište morao je imati dopuštenje škole, odnosno razrednika, uz prethodnu najavu roditelja da bi učenik išao u kazalište. Učenicima se zabranjuje kockanje i vino te pušenje.

Autorice su uvrstile i popis učitelja i učiteljica koje su radile u Uzornoj glavnoj učioni i Donjogradskoj pučkoj dječjačkoj učioni, dakle dvjema školama u kojima se vodila *Sramotna knjiga*, koja se čuva u Hrvatskom školskom muzeju u Zagrebu. Autor prvih zapisa u *Knjizi* iz 1857. godine bio je Ferdo Vuksanović. Među njima bili su učitelji i učiteljice koje su ostavile značajan prinos u hrvatskom školstvu i pedagogiji. Tako su Ferdo Vuksanović, Vjenceslav Mařík, Ferdo Mlinarić i Stjepan Novotny, osnivači i prvi nakladnici *Napretka*, prvog pedagoškog časopisa na hrvatskom jeziku (1859.). Vjenceslav Mařík bio je prvi urednik dječjeg časopisa *Smilje*, koji je počeo izlaziti 1873. godine. Plejadu značajnih učiteljica predvodila je Milka Pogačić, pisala je pjesme, priče i igrokaze za djecu, bila je suradnica i urednica časopisa *Domaće ognjište*.

Zanimljiva je analiza učenika zapisanih u *Sramotnoj knjizi* prema različitim kriterijima, npr. prema dobi, prebivalištu, društvenom i obiteljskom statusu, a oni kojima je određen najveći broj tjelesnih kazni dobili su naziv *antijunaci*. Isto tako, vrijedna je analiza četrdesetak imena učenika koji su bili upisani u *Sramotnu knjigu* o tome što su postigli u životu afirmirajući se kao vrijedni i ugledni građani. Spomenimo samo kako je među prvim prekršiteljima bio učenik Franjo Devidé, budući fizičar i matematičar, među prvim je studentima diplomirao iz matematike, fizike i kemije na Zagrebačkom sveučilištu, dugogodišnji gimnazijski profesor zagrebačke i senjske gimnazije, a potom i ravnatelj osječke realne gimnazije. Juraj Jakčin bio je zastupnik u Hrvatskom saboru u dva mandata; Đuro Cerin postao je pravnik, a Oskar Lauppert, nakon studija u Beču bio je operni pjevač te je ostvario karijeru u Njemačkoj.

U Epilogu su dva zanimljiva priloga. Prvi, prikaz je o učenicima koji nisu upisani u *Sramotnu knjigu* već su upisani u školskoj *Časnoj* ili *Zlatnoj knjizi*, koja je uve-

dena 1886. godine, ali nije sačuvana. Međutim, u zapisnicima sjednica Učiteljskog zbora spomenuti su učenici koji su bili uspješni tijekom školovanja, ali i svom životu, npr. Stjepan Širola (1867. – 1926.), učitelj, ravnatelj i županijski školski nadzornik; Ferdo Šišić (1869. – 1940.), hrvatski povjesničar; Dragutin Boranić (1870. – 1955.), redoviti član JAZU, danas Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti, doktorirao hrvatsku i slavensku filologiju; Dragutin Domjanić (1875. – 1933.), hrvatski pjesnik i mnogi drugi. Posebnu vrijednost Epilogu daje transkript *Sramotne knjige* (str. 398-443), koji čitateljima pruža mogućnosti vlastita proučavanja raznovrsnih učeničkih prijestupa kao i kazne koje su im izricali učitelji, što je vjerodostojan pristup školskoj svakodnevnici.

U osmom poglavlju, u Prilozima nalaze se Tematski elaborati učitelja podneseni na sjednicama učiteljskog zbora i u školskim godišnjim izvještajima (npr. Rasprava učitelja Ivana Šaha o dužnostima roditelja prema učiteljima, Elaborat učitelja Dragutina Jovana o školskoj disciplini i dr.), zatim Naukovna osnova od 24. kolovoza 1875. za opće pučke škole s četiri učiteljske sile i Učiteljske pripovijetke u zabavno-poučnom listu za mlade *Smilje* (pisali su primjerice Vjenceslav Zabož Mažik, Ljudevit Tomšić, Tomislav Ivkanec, Julije Varžička, Ljudevit Varjačić i drugi ugledni učitelji i pedagozi).

Ovo vrijedno znanstveno djelo o povijesti hrvatskog osnovnog školstva u 19. stoljeću nastalo je na impresivnom popisu korištenih izvora i literature, slikovnih priloga, portretima učitelja i učiteljica te kraćim biografijama. Ona je primjer uspješnog povezivanja teorijske rasprave i prikazivanja svakodnevne školske prakse i uvjeta rada učitelja (i do 80 učenika u razredu, teške socijalne prilike i siromaštvo), na uvijek aktualnom primjeru učenikova ponašanja i odgojnih nastojanja škole i učitelja. Stoga ovu vrijednu knjigu shvaćamo kao ohrabrenje i poticaj, prije svega, pedagozima i povjesničarima da istražuju nepresušne izvore hrvatske povijesti školstva i pedagogije.

Prof. dr. sc. Vladimir Strugar